Programma Versterken **Werelderfgoed Waddenzee**

Provincie Noord-Holland

provincie groningen

provinsje fryslân
provincie fryslân

VASTGESTELD DOOR

STUURGROEP WADDENPROVINCIES

OP 1 MAART 2019

Managementsamenvatting

Het waddengebied heeft toeristen en recreanten heel veel te bieden, maar het beschikbare aanbod is deels slecht ontsloten en de kwaliteiten van het gebied, met name in het kustgebied, zijn bij velen nog onbekend. De majeure opgave 'Versterken en Vermarkten Waddenzee Werelderfgoed' werkt aan beide, uitgaande van de trilaterale 'Strategie Duurzaam Toerisme'. Voor het vermarkten is opdracht verleend aan de samenwerkende marketingorganisaties.

De opgave Versterken heeft twee doelen:

- het verbeteren van de kwaliteit, beleefbaarheid, ontsluiting en toegankelijkheid van het toeristisch-recreatieve aanbod en het optimaliseren van de beleving van de kernkwaliteiten;
- het versterken van de toeristische infrastructuur door samenwerking en netwerkvorming.

Het waddengebied is geen uniform gebied. Het kent verschillende uitdagingen en problemen. Het kustgebied kampt met een teruglopende bevolking, afnemende bedrijvigheid en een relatief hoge werkloosheid. De Waddeneilanden doen het toeristisch goed. Wel zien zij een verschuiving in de eisen die toeristen stellen aan het aanbod. Zowel op de eilanden als aan de kust is er bezorgdheid over de leefbaarheid. Eilanders vragen zich af hoeveel ze nog aankunnen aan toenemend toerisme, aan de kust wordt de noodzaak tot economische ontwikkeling sterk gevoeld maar willen bewoners tegelijkertijd de huidige kwaliteiten bewaren.

Visie en ambitie
Eilanden en kustgebied hebben voldoende potentie om deze uitdagingen aan te gaan. Het waddengebied heeft de kwaliteit om uit te groeien tot een belangrijke duurzaam-toeristische Werelderfgoedbestemming. Het streefbeeld is dat het gebied in 2026 wereldwijd tot de top-10 duurzame bestemmingen behoort, waarvan zowel de economie als natuur en landschap profiteren. De ambitie van dit programma is deze visie samen met partners in het gebied realiseren.

Actielijnen
Het programma werkt met vier actielijnen die richting geven aan de ontwikkelingen in het gebied:

1. Verbreding en verbetering kwaliteit aanbod
2. Verbetering ontsluiting waddengebied
3. Verbetering beleving kernwaarden Werelderfgoed Waddenzee en waddengebied
4. Netwerkvorming

Afwegingskader
Op basis van de gestelde doelen en ambitie en van de actielijnen is een afwegingskader opgesteld, dat de schakel vormt tussen visie en programma. Dit kader biedt handvatten voor het initiëren en prioriteren van projecten.

Rendement
Het is belangrijk dat overheidsbijdragen daadwerkelijk leiden tot meer rendement in toeristische bestedingen en/of werkgelegenheid. Dit kan door nieuwe doelgroepen naar de regio te trekken of bestaande doelgroepen te verleiden om langer in de regio te verblijven of er meer te besteden. Initiatieven dienen te onderbouwen hoe ze hieraan gaan bijdragen en hoe dit wordt gemonitord.

Output
Het Programma Versterken loopt tot 2026 en zet een aantal ontwikkelingen in werking die tijd vragen. Voor de eerste twee jaar is de output geconcretiseerd. In 2020 moeten onder meer de hiaten in het aanbod in beeld zijn, de kennis over het gebied en het benutten van het Werelderfgoed moet zijn toegenomen, er is een stimuleringsprogramma voor jonge ondernemers en het waddengebied dingt als één bestemming mee naar een positie in de top-100 duurzaamste bestemmingen (Green Destination Global Leaders©).

Aansluiting Waddenfonds
Het programma draagt bij aan een duurzame economische ontwikkeling in het waddengebied en stimuleert de bevordering van kennis over de uitzonderlijke waarden van het gebied bij ondernemers en organisaties die bezoekers informeren. Daarmee draagt het ook bij aan behoud van de waarden van het waddengebied.

Samenwerking
Het Programma Versterken werkt samen met tal van andere programma's en initiatieven in het waddengebied, waaronder z, Waddenagenda 2.0, Programma Naar een Rijke Waddenzee, Programma Vermarkten en de andere majeure opgaven uit het Investeringskader Waddengebied. Het Opgaveteam Versterken van de drie waddenprovincies verzorgt het programmamanagement onder verantwoordelijkheid van de Stuurgroep Waddenprovincies.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
1.1	Aanleiding	5
1.2	IKW opgave Werelderfgoed Waddenzee	5
1.3	Doorlopen proces	6
2.	Visie, ambitie en doelen	8
3.	Uitvoering	11
3.1	Actielijnen	11
3.2	Afwegingskader	12
3.3	Output in 2020	12
3.4	Aansluiting Waddenfonds	14
3.5	Relatie overige initiatieven	14
4.	Organisatie	16
4.1.	Afstemming en coördinatie	16
4.2	Governance	17
4.3	Risicoanalyse	18
5.	Begroting	20
Bijlage I:	Kaart waddengebied	21
Bijlage II:	Relevante organisaties	22
Bijlage III:	Initiatieven in ontwikkeling	23
Bijlage IV:	Zeven sleutelervaringen	25
Bijlage V:	Relatie Strategie Duurzaam Toerisme en opgave Werelderfgoed	26
Bijlage VI:	Werelderfgoedstatus Waddenzee	27

1. Inleiding

Het waddengebied heeft heel veel te bieden, maar het beschikbare aanbod is deels slecht ontsloten en de kwaliteiten van het gebied zijn bij velen nog onbekend. De eilanden zijn de grote trekkers, het kustgebied ziet men over het algemeen niet als onderdeel van de Waddenregio. Terwijl juist dáár de strijd tegen de zee nog steeds in het landschap staat te lezen en onderwerp is van veel verhalen.

Door het ontwikkelen van nieuwe producten, het verbeteren van het bestaande aanbod en het gastheerschap zullen bezoekers het bezoek aan Werelderfgoed Waddenzee intensiever gaan beleven, waardoor zij langer blijven en meer besteden. Kansen hiertoe liggen zowel in het versterken van de kwaliteit van het aanbod als het verknopen van voorzieningen en projecten. Gezien de aard van het gebied is duurzaam toerisme uitgangspunt.

1.1 Aanleiding

In 2016 hebben de Waddenprovincies het Investeringskader waddengebied vastgesteld. De majeure opgave 'Versterken en Vermarkten Waddenzee Werelderfgoed' is zowel gericht op de ontwikkeling van de kernkwaliteiten van het werelderfgoed - weidsheid, rust, duisternis, stilte, waardevolle landschappen en cultureel erfgoed - als het versterken van het toeristisch aanbod.

Er is geconstateerd dat waddenbrede organisaties vrijwel ontbreken, de ontwikkelkracht van de relevante organisaties vaak beperkt is en natuurlijke projecttrekkers schaars zijn. Het Programma Versterken voorziet in deze leemten zodat de doelstellingen van het IKW kunnen worden gerealiseerd.
Het Programma Versterken is gericht op het ontwikkelen van initiatieven en projecten en het streven naar een betere samenhang. Het Programma Versterken zorgt tevens voor een duidelijke ontwikkelrichting voor de samenwerking met andere overheden, partnerorganisaties en ondernemers. Zo worden projecten effectiever en schaarse middelen efficiënter ingezet.

In 2014 hebben overheden, natuurorganisaties en (toeristisch) bedrijfsleven in Nederland, Duitsland en Denemarken de 'Strategie Duurzaam Toerisme' vastgesteld. Deze strategie vormt de basis voor de ontwikkeling van duurzaam toerisme in Werelderfgoed Waddenzee. Initiatieven die de Werelderfgoedstatus willen benutten voor het versterken van de toeristisch-recreatieve mogelijkheden in het waddengebied, doen dat volgens deze strategie. Dat geldt zowel voor de vele concrete projectideeën als grotere programma's zoals de Interreg projecten Prowad Link, Wadden Agenda 2.0 en het Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW).

Vanuit de trilaterale samenwerking zijn er verplichtingen en kansen om samen te werken. Uitvoering van de strategie en het merkbeheer van de UNESCO status van de Waddenzee wordt afgestemd. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is hiervoor als UNESCO siteholder verantwoordelijk. Genoemde programma's en projecten hebben relaties met elkaar en met de juiste afstemming kunnen ze elkaar versterken en bijdragen aan de gezamenlijk ambitie voor een duurzame (toeristisch-recreatieve) ontwikkeling van het waddengebied.

Bij de ontwikkeling van het Programma Versterken is duidelijk geworden dat succesvolle uitvoering slechts mogelijk is indien het programma inhoudelijk gekoppeld is aan de vele initiatieven die spelen en organisatorisch is ingebed binnen de samenwerkingsstructuur in het waddengebied. Coördinatie, afstemmen en het hebben van één aanspreekpunt zijn essentieel om de noodzakelijke synergie tussen de diverse initiatieven te krijgen.
Over siteholderschap en coördinatie zijn separaat afspraken gemaakt tussen waddenprovincies, gemeenten en het ministerie van LNV. Het Opgaveteam Werelderfgoed zorgt hierbij voor een optimale afstemming.

De afgelopen jaren hebben laten zien dat samenwerking in het waddengebied tot mooie resultaten kan leiden, hierbij valt te denken aan de herkenbaarheid van Waddenzee Werelderfgoed mede door de inzet van de aanjager, de verkiezing tot mooiste natuurgebied van Nederland, diverse PRW aanjaagprojecten, de gezamenlijke deelname aan de Internationale Toerisme Beurs (ITB) in Berlijn (waar de tweede prijs werd gewonnen).

1.2 IKW opgave Werelderfgoed Waddenzee

Diverse partijen in het waddengebied hebben aangegeven dat er - naast het inzetten van middelen uit het Waddenfonds voor diverse, kleinere opgaven - behoefte is om te focussen op een beperkt aantal majeure opgaven. Met het vast stellen van het Investeringskader Waddengebied 2016 - 2026 hebben de provincies Groningen, Fryslân en Noord-Holland hieraan invulling gegeven.

Aan de basis van het investeringskader ligt de interprovinciale visie 'Wadden van Allure'. De twee

hoofddoelen van deze visie zijn:

- het versterken en optimaal kunnen beleven van de fysieke en ecologische kwaliteiten van het waddengebied en
- het bieden van ruimte voor (sociaal-)economische ontwikkeling, wonen, werken, recreatie en innovatie.

Het Investeringskader Waddengebied 2016 - 2026 onderscheidt zes majeure opgaven, waaronder de opgave 'Versterken en Vermarkten Werelderfgoed Waddenzee'. Deze opgave wordt, samengevat, omschreven als:

Het beter benutten van de kansen van het UNESCO-predicaat om het waddengebied in al zijn verscheidenheid nog beter op de toeristische kaart te zetten en toeristisch te versterken, gekoppeld aan de Deens-Duits-Nederlandse 'Strategie Duurzaam Toerisme in de Bestemming Werelderfgoed Waddenzee'.

De opgave Versterken en Vermarkten Werelderfgoed Waddenzee bestaat uit de volgende twee programma's:

Vermarkten
Het waddengebied is onvoldoende bekend als toeristische (Werelderfgoed)bestemming. Dit geldt nationaal vooral voor de waddenkust en internationaal voor het hele waddengebied. Versnippering van zowel het aanbod als de vermarkting hiervan is een belangrijke oorzaak. De opgave voor het programma vermarkten is het 'losse zand' tot een samenhangend geheel te verbinden met een overkoepelend verhaal; een samenhangende en elkaar versterkende aanpak van Den Helder tot aan de Dollard die het waddengebied op de toeristische kaart zet. Als onderdeel van het internationale waddengebied.

De drie provinciale marketingorganisaties hebben, op verzoek van de drie provincies, een gezamenlijk programma opgesteld Om het waddengebied als één sterk merk neer te zetten, voorziet het programma in een overkoepelende communicatieaanpak, waarin de Wadden geladen wordt als een sterk merk met authentieke verhalen die door de toerist ervaren kunnen worden via thematische routes in de verschillende regio's. Betrokken stakeholders bieden rondom deze routes arrangementen aan.

De inhoud van de verhalen en routes worden samengesteld in samenwerking met de stakeholders in de regio's, zodat er een integrale en uniforme presentatie ontstaat van de Wadden. Op een overkoepelende website (www.visitwadden.nl) en route-app worden de verhalen, routes en arrangementen uniform, herkenbaar en krachtig gepresenteerd. Bezoekers kunnen activiteiten zo veel mogelijk direct boeken.

Versterken
Het waddengebied heeft toeristen en recreanten veel te bieden. Naast de uitzonderlijke waarde van de natuur en dynamiek van de Waddenzee heeft het prachtige cultuurlandschappen en een rijke cultuurhistorie. Het gebied heeft een scala aan toeristische mogelijkheden, een uitgebreide recreatieve infrastructuur en veel - in het kustgebied vooral kleinschalige - accommodaties. De beleefbaarheid, bereikbaarheid, toegankelijkheid en kwaliteit laten echter nog te wensen over.

Het opgave Versterken heeft als doel:

- het verbeteren van kwaliteit, beleefbaarheid, ontsluiting en toegankelijkheid van het toeristisch-recreatieve aanbod en het optimaliseren van de beleving van de kernkwaliteiten; weidsheid, rust, duisternis, stilte, waardevolle landschappen en cultureel erfgoed
- het versterken van de toeristische structuur door samenwerking en netwerkvorming.

1.3 Doorlopen proces
In opdracht van de Stuurgroep Waddenprovincies is het Opgaveteam Werelderfgoed eind 2017 van start gegaan. Het opgaveteam bestaat uit vertegenwoordigers van de provincies Groningen, Fryslân en Noord-Holland, aangevuld met adviseurs van Waddenfonds, marketingorganisaties en Werelderfgoed Waddenzee.

In eerste instantie is prioriteit gegeven aan de ontwikkeling van het Programma Vermarkten. De uitvoering hiervan is begin juli 2018 gestart. De invulling van het Programma Versterken is gestart met een bijeenkomst waarbij diverse betrokken bedrijven, overheden en organisaties de belangrijkste contouren van het programma hebben bepaald. Hierbij is gewerkt volgens de Logical Framework Analyses methode.

Bij de ontwikkeling van het Programma Versterken is, op aangeven van de Stuurgroep Waddenprovincies, gestreefd naar een optimale afstemming tussen de uitvoering van de IKW opgave Werelderfgoed met andere relevante activiteiten in het waddengebied.

Leeswijzer

Het Programma Versterken is na deze inleiding als volgt opgebouwd: hoofdstuk 2 beschrijft de visie, ambitie en doelen. In hoofdstuk 3 staat de uitvoering centraal. Hierbij is ook een afwegingskader opgenomen voor de beoordeling van initiatieven. Dit hoofdstuk sluit af met een beschrijving van de output voor de eerste twee jaar, hoe het programma aansluit bij de doelen van het Waddenfonds en de relatie met andere programma's en initiatieven. Hoofdstuk 4 beschrijft de programmaorganisaties. Een beknopte begroting staat in hoofdstuk 5.

2. Visie, ambitie en doelen

Het waddengebied (zie kaart bijlage I) is geen uniform gebied met overal dezelfde uitdagingen en problemen. Het kustgebied kampt met een teruglopende bevolking, afnemende bedrijvigheid en een relatief hoge werkloosheid. De Waddeneilanden doen het toeristisch goed. Wel zien zij een verschuiving in de eisen die toeristen stellen aan het aanbod. Zo neemt het aantal kampeerders af en zijn er meer bezoekers die, al dan niet in gezinsverband, een korte vakantie doorbrengen op de eilanden.

Zowel op de eilanden als aan de kust is er bezorgdheid over de leefbaarheid. Eilanders vragen zich af hoeveel ze nog aankunnen aan toenemend toerisme, aan de kust wordt de noodzaak tot economische ontwikkeling sterk gevoeld maar willen bewoners tegelijkertijd de huidige kwaliteiten (open landschap, ruimte en rust) bewaren.

Visie
Eilanden en kustgebied hebben voldoende potentie om de uitdagingen aan te gaan. Het waddengebied heeft de kwaliteit om uit te groeien tot een belangrijke duurzaam-toeristische Werelderfgoedbestemming. Het heeft de uitzonderlijke kwaliteiten en een bijzonder verhaal die het gebied een grote toeristisch-recreatieve aantrekkingskracht geven voor zowel de recreant als (inter)nationale toerist.

We hebben hierbij het volgende streefbeeld voor ogen:

Het waddengebied behoort in 2026 wereldwijd tot de top-10 van duurzame bestemmingen. Hiervan profiteren zowel economie (meer bezoekers en/of bezoekers die meer besteden) en leefbaarheid (werkgelegenheid, voorzieningenniveau) als natuur en landschap (ecologie en cultuurhistorie). Het voorzieningenniveau doet het predicaat Werelderfgoed eer aan.

Het waddengebied is gerenommeerd om zijn gastvrijheid en goede ontsluiting. Steden, dorpen en eilanden zijn gesterkt in hun identiteit. Ze zijn zich bewust van de relatie tussen het lokale verhaal en het overkoepelende verhaal van de Wadden, waardoor zij het waddengebied als eenheid uitdragen. Het gebied kent aansprekende toeristisch-recreatieve poorten en bijzondere kleinschalige locaties die gewaardeerd worden vanwege hun hoge landschappelijke, cultuurhistorische en/of natuurwaarde. Het verhaal van de Wadden is zichtbaar in het landschap en goed beleefbaar.

Ambitie
Het Programma Versterken is erop gericht om samen met de partners deze visie te realiseren. De ambitie van het programma wordt daarbij als volgt geformuleerd: een evenwichtige ontwikkeling en toename van de bestedingen, waarbij behoud van de kernkwaliteiten van het gebied en duurzaamheid een voorwaarde vormen voor de ontwikkeling van toeristisch-recreatief aanbod van wereldklasse in het waddengebied.

Duurzaam toerisme en recreatie kunnen in het kustgebied een motor worden voor de sociaaleconomische ontwikkeling en kleinschalige werkgelegenheid, waarbij de kernwaarden (natuur, dynamiek, stilte, ruimte, duisternis en cultuurhistorie) in stand blijven en worden versterkt. De eilanden kunnen nieuwe doelgroepen aantrekken door het aanbod beter te verbinden met het Werelderfgoed.

Daarbij moet een UNESCO Werelderfgoed in principe voor iedereen toegankelijk en beleefbaar zijn. Dit principe kan echter op gespannen voet staan met de opdracht de kernkwaliteiten te beschermen. Het managen van de bezoekersstromen is daarom een belangrijk onderdeel van zowel het Programma Versterken als het programma Vermarkten. Zo hebben de bezoekerscentra zoals Ecomare op Texel, Afsluitdijk Wadden Center en in het beoogde centrum in Lauwersoog de functie een zo breed mogelijk publiek bekend te maken met waarden van het waddengebied. Deze centra spelen een belangrijke rol in de geleiding van bezoekersstromen.

In grote delen van het waddengebied richt het aanbod zich op specifiekere doelgroepen zoals de natuur- en cultuurtoerist en recreant. Het toekomstige aanbod zet in op toeristische doelgroepen die met de kleinst mogelijke ecologische footprint het meeste bijdragen aan de economie in het gebied. Toeristen die bereid zijn iets meer te betalen voor aanbod en producten die zijn gemaakt vanuit en met liefde voor het gebied en die bijdragen aan het behoud van natuur en cultuur; Slow Tourism gericht op natuur- en cultuur-, eco- en bezinningstoeristen.

Duurzaam toerisme: tourism that takes full account of its current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment and host communities (bron: United Nations World Tourism Organisation, UNWTO).

Doelen
De ambitie van het Programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee is, gebaseerd op de input van betrokken bedrijven, overheden en organisaties, vertaald naar een viertal actielijnen, namelijk:

- verbreding en kwalitatieve verbetering van het toeristisch aanbod;
- verbetering van de (recreatieve) ontsluiting en toegankelijkheid van het waddengebied;
- verbetering van de beleefbaarheid van de kwaliteiten van het waddengebied;
- ontwikkeling van toeristisch-recreatieve netwerken / samenwerking.

De doelen zijn overkoepelend gesteld voor het gehele waddengebied. Lokaal/regionaal kunnen er echter verschillen zijn. Bijvoorbeeld tussen de eilanden en kust, en tussen de eilanden.

Duurzame bestemmingen
Om in de top 10 van duurzame bestemmingen te komen, kan het waddengebied mee doen aan de Green destinations awards. Hierbij wordt een bestemming beoordeeld op: bestemming management, natuur en landschap, milieu en klimaat, cultuur en traditie, welzijn van de bevolking en ondernemersparticipatie en gastvrijheid. Het gaat hierbij dus niet alleen om milieu en klimaat maar juist ook om de zachtere kanten van duurzaamheid, waaronder leefbaarheid. Door mee te doen aan deze award word je gedwongen om met elkaar in gesprek te blijven over de effecten van voorgenomen projecten.

Door als ambitie niet de economische groei of banen te nemen, maar te gaan voor een duurzame toeristische bestemming, geeft het programma aan dat toekomstige projecten passen bij het gebied, zijn bewoners en zijn natuur. Met als uitgangspunt dat ook toekomstige generaties met plezier in het gebied kunnen wonen en werken.

De kernwaarden
De uitzonderlijke waarden van UNESCO Werelderfgoed Waddenzee staan centraal, dit zijn:

- **een zeldzaam dynamisch gebied waar het landschap steeds verandert onder invloed van wind en getijden;**
- **een ecologisch systeem gekenmerkt door aangepaste soorten en een hoge biomassaproductie;**
- **een ongekende biodiversiteit van onschatbare waarde voor de wereldwijde biodiversiteit.**

De kernwaarden van het gebied zijn: weidsheid, rust, duisternis, stilte, waardevolle landschappen en cultureel erfgoed.

Trilaterale Strategie Duurzaam Toerisme
De doelen van het Programma Versterken sluiten aan bij de trilaterale 'Strategie Duurzaam Toerisme' voor Werelderfgoed Waddenzee. De strategie is internationaal breed onderschreven door overheden, natuurorganisaties, marketingorganisaties en bedrijfsleven. Uitgangspunten van de Strategie Duurzaam Toerisme zijn een duurzame, evenwichtige ontwikkeling van het gebied, het realiseren van kwaliteitsverbetering en bewustwording van de noodzaak van behoud van de kwaliteiten. De strategie richt zich op vijf werkterreinen, waar het Programma Versterken deels uitwerking aan geeft:

- **Verbinden toerisme en natuurbescherming;**
- **Eén bestemming Waddenzee Werelderfgoed;**
- **Vervoer accommodatie en gastronomie;**
- **Voorlichting en educatie;**
- **Capaciteitsopbouw en kwaliteitsverbetering.**

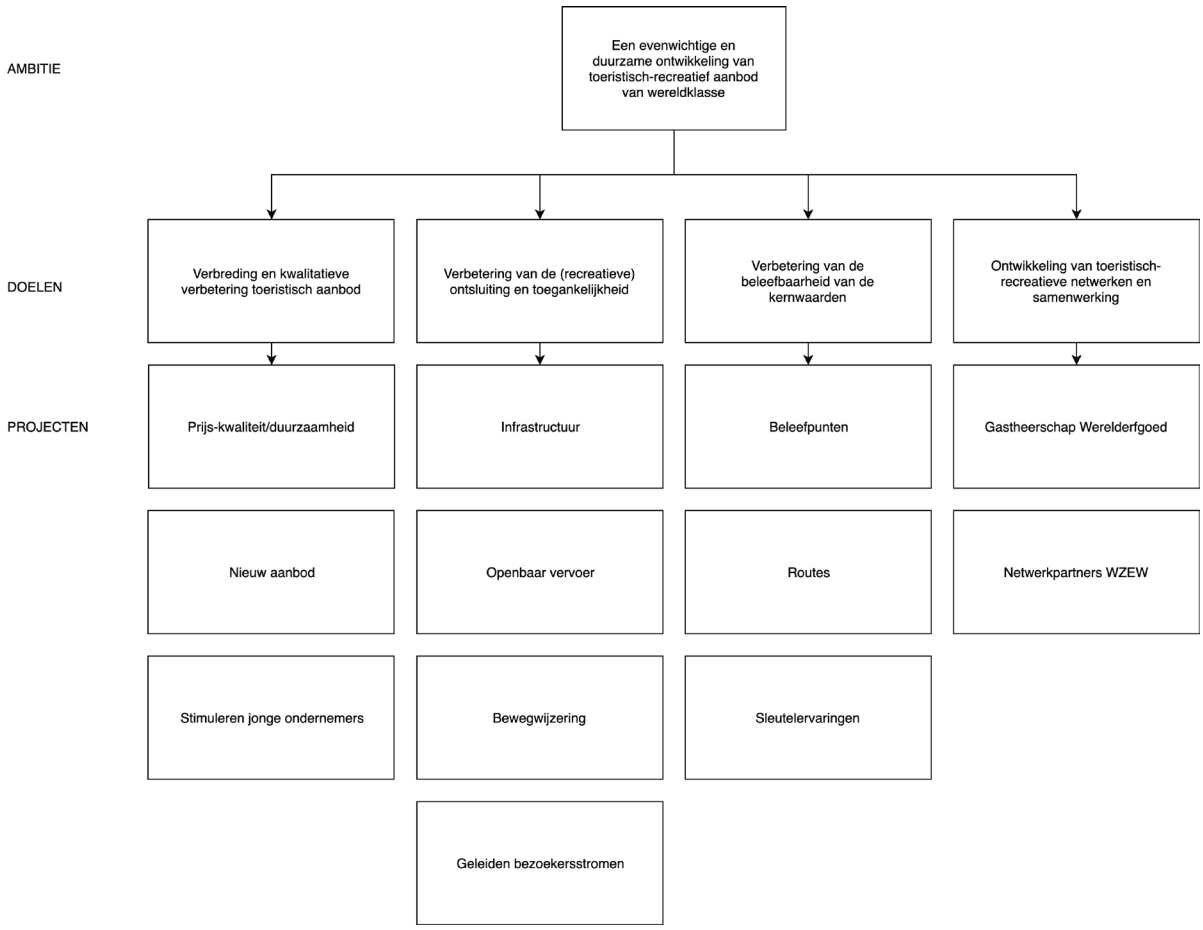
AMBITIE
Een evenwichtige en duurzame ontwikkeling van toeristisch-recreatief aanbod van wereldklasse
DOELEN
Verbreding en kwalitatieve verbetering toeristisch aanbod
Verbetering van de (recreatieve) ontsluiting en toegankelijkheid
Verbetering van de beleefbaarheid van de kernwaarden
Ontwikkeling van toeristisch-recreatieve netwerken en samenwerking
PROJECTEN
Prijs-kwaliteit/duurzaamheid
Infrastructuur
Beleefpunten
Gastheerschap Werelderfgoed
Nieuw aanbod
Openbaar vervoer
Routes
Netwerkpartners WZEW
Stimuleren jonge ondernemers
Bewegwijzering
Sleutelervaringen
Geleiden bezoekersstromen

3. Uitvoering

De gestelde doelen worden gerealiseerd via actielijnen die de ontwikkelrichting per doel aangeven. Middels het afwegingskader kan worden bepaald of projecten ook daadwerkelijk bijdragen aan de doelen en gezamenlijke ambitie. In bijlage III is een indicatief overzicht opgenomen van projecten en de mogelijke bijdrage aan de actielijnen.

Dit voorliggende Programma Versterken loopt in principe tot 2026 evenals het IKW, waarbij de periode tot 2020 meer in detail is uitgewerkt.

3.1 Actielijnen
Vier actielijnen geven de ontwikkelrichting aan waarlangs het programma de doelen realiseert. Zij vertalen de doelen naar richtlijnen waaraan initiatieven moeten voldoen om de ambitie te kunnen verwezenlijken

1. Verbreding en verbetering kwaliteit aanbod
Deze actielijn is gericht op het beter inspelen op de vraag en het versterken van het gastheerschap in de breedste zin van het woord. Denk hierbij aan het bieden van horecatrainingen over MVO of bewustwording en benutten van de waarden en verhalen van het gebied, het stimuleren van werken met lokale producten (en het uitdragen van het verhaal dat daarbij verteld kan worden), het verbeteren van de toegankelijkheid voor mensen met een beperking maar ook het stimuleren van de realisatie van moderne, duurzame accommodaties (waaronder groepsverblijven), voldoende jaarrond geopende rustpunten met toiletten en het ontwikkelen van waddenspecifiek innovatief aanbod en/of aanbod voor specifieke doelgroepen. Trefwoorden zijn: waddenspecifiek, elk-weer-voorziening seizoensverlengend en herhaalbezoek

Voorbeelden van projecten die invulling geven aan deze actielijn zijn 'Gastronomie in het Waddengebied' en het ontwikkelen van een 'Wadden Card', voor reizen, toegang tot bezienswaardigheden, korting op excursies, activiteiten, evenementen en in horecagelegenheden. Een 'Wadden Card' versterkt de gastvrijheid doordat zij ontzorgt, bezoekers wijst op de breedte van het aanbod en hen verleidt hiervan gebruik te maken.

2. Verbetering recreatieve ontsluiting
Deze actielijn is gericht op het beter benutten en verbeteren van (openbaar)-vervoer en infrastructuur.

Denk aan beter OV (bijvoorbeeld kustbus), fiets- en wandelpaden maar ook betere toegankelijkheid van de (zee)dijken, parkeergelegenheid, bewegwijzering en bagagevervoer. Door een goede zonering kunnen kwetsbare gebieden worden ontzien.

Een voorbeeld van een project dat binnen deze actielijn past is het doortrekken van het Groningse fietspad op en langs de dijk (deels buitendijks) langs de hele waddenkust.

3. Verbetering van de beleefbaarheid van de kernwaarden
Het programma vermarkten maakt gebruik van verhaallijnen om de kwaliteit van het waddengebied zichtbaar, beleefbaar en vermarktbaar te maken. Deze actielijn is erop gericht inhoud en de kwaliteit van het aanbod te verbeteren en zo het waddengebied beter beleefbaar te maken.
Projecten binnen deze actielijn verbinden de landschappelijke en cultuurhistorische gebiedskwaliteiten en laten zien hoe die zich verhouden tot Werelderfgoed Waddenzee. Trefwoorden zijn: beleefpunten, thematische routes, informatiecentra, landschapskunst en projecten die de leesbaarheid en beleefbaarheid van het landschap vergroten. Of initiatieven die zogenaamde sleutelervaringen mogelijk maken, zoals wadlopen, droogvallen op het Wad en het beleven van de zonsondergang en duisternis.

Voorbeelden van projecten die bijdragen aan deze actielijn zijn Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied en meer specifiek het realiseren van locaties (Starbarns) waar de duisternis beleefd kan worden, Sense of Place, dat de bezoekers via kunst/landart bewust maakt van de betekenis van het waddengebied en de ontwikkeling van een interactieve dijkenkaart die alle dijken in het waddengebied per tijdsperiode in beeld brengt, inclusief cultuurhistorische informatie, en die als basis kan dienen voor onder meer routes en arrangementen.

4. Netwerkvorming en samenwerking
Deze actielijn is gericht op het versterken van organisaties en netwerken in het waddengebied. Hierbinnen passen bijvoorbeeld projecten die de onderlinge samenwerking tussen ondernemers bevorderen (verwijzen, afstemmen openingstijden, gezamenlijk inkopen en laten ontwikkelen van duurzame souvenirs etc) en het trainen en opleiden van waddengidsen en excursieleiders zodat zij één verhaal vertellen over het Wad, al dan niet aangevuld met lokale accenten. Ook het onderling afstemmen van aanbod, zoals spreiding van evenementen, het sturen van op bezoekersstromen en verder verspreiden van de 'Erecode voor Wadliefhebbers' past binnen deze actielijn.

Een voorbeeldproject voor deze actielijn is het project dat werkt aan het ontwikkelen van een eenduidig educatieprogramma voor gastheerschap op de Waddenzee, wadloopgidsen, vogelwachters en excursieleiders.

3.2 Afwegingskader
Op basis van de gestelde doelen en de hierboven beschreven actielijnen is een afwegingskader opgesteld. Het afwegingskader vormt de schakel tussen de visie en het programma. Het bestaat uit eisen voor het Programma Versterkten als geheel en uit criteria voor afzonderlijke initiatieven.

Bij het selecteren van projecten worden de volgende criteria gehanteerd:

- waddenbreed (of in ieder geval regionale meerwaarde)
- bijdrage aan het versterken van Waddenzee Werelderfgoed
- mate van bijdragen aan de indicatoren
- mate van versterken een of meer kernwaarden
- bijdrage aan verduurzaming van het waddengebied als toeristische bestemming
- innovatief in aanpak of resultaat om onderscheidend aanbod te realiseren
- coproductie: zowel bij de ontwikkeling als uitvoering zijn meerdere partijen betrokken
- heldere wijze van monitoren en meetbaar resultaat.
- voldoen aan de regels en passen binnen de betreffende subsidieverordening, bijvoorbeeld van het Waddenfonds.

Eisen ten behoeve van de kwaliteit van het programma als geheel:

- het initiatief past binnen het Programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee en draagt bij aan één of meer van de beoogde doelen
- het lokale draagvlak voor elk project dient aangetoond te worden.
- projecten moeten passen binnen het relevante beleid.
- het initiatief kan niet via een beter geschikt programma worden gerealiseerd
- goede mix van projecten op basis van de uitvoerbaarheidstermijn; quick-wins voor de korte termijn en vliegwielprojecten en -programma's voor de lange termijn.

Indicatoren
Behalve naar de mate waarin initiatieven bijdragen aan de doelen, kijkt het Opgaveteam ook naar duurzaamheid en de mate waarin ze bijdragen aan de volgende indicatoren:

- toegenomen merkbekendheid Waddenzee Werelderfgoed
- toegenomen zichtbaarheid merk Wadddenzee Werelderfgoed in het gebied
- toegenomen bestedingen;
- toegenomen kwaliteit aanbod;
- toegenomen klanttevredenheid (verblijfsduur en herhaalbezoek);
- toegenomen werkgelegenheid;
- betere beleefbaarheid en bewustzijn van de kernwaarden rust, weidsheid, donkerte, dynamiek, natuur en landschap, cultuurhistorie (aantal producten, voorzieningen en bezoekersaantallen).

Het is belangrijk dat overheidsbijdragen daadwerkelijk leiden tot meer rendement in toeristische bestedingen en/of werkgelegenheid. Initiatieven moeten rendement hebben om bij te dragen aan de beoogde doelen van het programma. Meer bestedingen zijn op diverse manieren te realiseren. Een initiatief kan bijvoorbeeld zorgen voor het aantrekken van nieuwe bezoekers naar de regio of bestaande doelgroepen uitdagen om langer in de regio te verblijven. Ook kan worden ingezet op meer bestedingen per bezoeker. Initiatieven die in aanmerking willen komen voor opname in het programma dienen in onderbouwde businesscases aan te geven hoe ze op deze indicatoren gaan scoren. Per initiatief dient onderbouwd te worden welke bijdrage wordt geleverd en welke indicatoren worden gebruikt om de voortgang en resultaten van het project te volgen. Gedurende de uitvoering dient hierover gerapporteerd te worden.

3.3 Output in 2020

Het Programma Versterken zet een aantal ontwikkelingen in werking die tijd vragen. Het Programma Versterken werkt hierbij vooral als katalysator, die faciliteert en stimuleert, verbindt en ondersteunt.

In 2020 heeft het programma de volgende resultaten opgeleverd:

- Per actielijn is er minimaal één project/programma in uitvoering en zijn er minimaal twee in voorbereiding.
- De hiaten in het aanbod zijn in beeld, evenals de potentiële initiatiefnemers die deze hiaten kunnen opvullen.
- De kennis bij ondernemers over de mogelijkheden van het benutten van het predicaat Werelderfgoed Waddenzee is toegenomen. Dit wordt vastgesteld op basis van de deelname aan cursussen, workshops e.d.
- Ondernemers hebben kennis van de kwaliteiten van het gebied als geheel en die in hun directe omgeving in het bijzonder (natuur, landschap en cultuurhistorie) en ze kennen het aanbod en de aanbieders die deze kwaliteiten toegankelijk en beleefbaar maken.
- 10% van de relevante ondernemers is partner/ambassadeur van het Werelderfgoed Waddenzee programma.
- In het kustgebied (en zo mogelijk ook al op een eiland) wordt gewerkt aan een Wadden Card die bijdraagt aan de gastvrijheid van het gebied en de kwaliteit van het aanbod (o.a. door minimumeisen voor deelnemers, zoals een meertalige website of een duurzaamheidskeurmerk).
- Er is een stimuleringsprogramma voor jonge ondernemers.
- Het waddengebied dingt als één bestemming mee naar een positie in de top-100 van meest duurzame bestemmingen (Green Destination Global Leaders©).
- Toeristen kunnen de zeven sleutelervaringen (zie bijlage V) waddenbreed op een verschillende en verrassende manieren ervaren (locaties en aanbieders hebben hun verhalen op elkaar afgestemd).

Monitoring en streefcijfers

De laatste Toerisme Monitor dateert van 2012. Hierin is door het European Tourism Futures Institute/Stenden onderzoek gedaan naar de ontwikkelingen van de toeristische sector in de provincies Fryslân en Groningen. Voor de periode daarna zijn slechts sporadisch gegevens beschikbaar.

De Waddenacademie werkt in opdracht van de Gedeputeerde Staten van de drie waddenprovincies aan een nieuw monitoringssysteem specifiek gericht op het waddengebied. Te zijner tijd dient de monitoring van recreatie en toerisme een plek te krijgen in deze integrale basismonitoring voor het waddengebied. Zodra deze beschikbaar is, krijgen projecten ook richtlijnen waaraan zij moeten voldoen zodat de resultaten van hun project kunnen worden meegenomen in de monitoring. Ook zullen vanaf dan op basis van de 0-meting streefcijfers voor het Programma Versterken worden vastgesteld. Dit is in overeenstemming met wat hierover door de provincies is vastgelegd.

Om de ambitie te meten zal in 2020 een apart project worden geïnitieerd in samenwerking met gemeenten en LNV om de komende jaren deel te nemen, aan de verkiezingen van meest duurzame toeristische bestemming. Door deel te nemen wordt ook duidelijk op welke vlakken de regio nog duurzamer kan worden. Dit kan van gemeente tot gemeente verschillen.

3.4 Aansluiting Waddenfonds

Het Programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee draagt bij aan hoofddoel C van het Waddenfonds: duurzame economische ontwikkeling in het waddengebied. Het stimuleert ook de bevordering van kennis over de uitzonderlijke waarden van het gebied bij ondernemers en andere organisaties die toeristisch-recreatief aanbod ontwikkelen en aanbieden en bij toeristen en recreanten. Daarmee draagt het ook bij aan de bescherming en het behoud van de waarden van het waddengebied. Dit is echter geen hoofddoel.

In het uitvoeringskader 2017 - 2026 van het Waddenfonds wordt hoofddoel C uitgewerkt in de volgende deelspecificaties:

- Potentie recreatie en (internationaal) toerisme waddenkust versterken; zowel versterking verblijfsrecreatie als versterking netwerken van toeristische route-elementen.
- Versterken toeristisch aanbod in de vorm van meer belevingsmogelijkheden, attracties, arrangementen en gerichte promotie/marketing daarvan.
- Positionering (zorgvuldig omgaan met) en promotie/marketing kernwaarden waddengebied (marketing werelderfgoedstatus Waddenzee).
- Versterken duurzaamheid en natuur- en cultuurgerichte recreatie en toerisme op Waddeneilanden en langs de waddenkust.

Het Programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee geeft één op één uitvoering aan realisatie van de eerste twee en de laatste deelspecificatie. Deze zijn in het programma vertaald in actielijnen. Daarnaast zorgt het ervoor dat de verhaallijnen uit het Programma Vermarkten worden ingevuld en beleefbaar worden gemaakt, waardoor indirect ook wordt bijgedragen aan de derde deelspecificatie. Daarbij is goede voorlichting en educatie een speerpunt in het programma, waarmee het werkt aan de positionering van het zorgvuldig omgaan met de kwaliteiten van het gebied.

Op basis van de nu bekende initiatieven is de omvang van het Programma Versterken nog niet exact te bepalen. Voorlopig gaan we voor periode 2019 - 2022 uit van een programmaomvang van circa € 25 miljoen. Naar verwachting zal voor een bedrag van € 7 miljoen een beroep op het waddenfonds worden gedaan. Projecten en (deel)programma's zullen door de Stuurgroep Waddenprovincies worden getoetst op hun bijdrage aan het Programma Versterken en na een positief oordeel worden voorgelegd aan het Waddenfonds.

Voor de financiering van de projecten zal daarnaast gebruik gemaakt worden van diverse financieringsbronnen.

Op basis van de verdere uitvoering van het programma zal dit bedrag, indien nodig, te zijner tijd worden bijgesteld.

3.5 relatie overige initiatieven

Zoals al in de inleiding is gesteld, kan het Programma Versterken alleen succesvol zijn als het samenwerkt met andere initiatieven in Nederland (maar ook in Duitsland en Denemarken) die zich ook richten de uitvoering van de Strategie Duurzaam Toerisme. Voor de ondernemers, maar ook voor betrokken organisaties is soms moeilijke te doorgronden wat de verschillende projecten doen en hoe die zich tot elkaar verhouden. Het risico ligt op de loer dat partners via verschillende projecten veelvuldig worden benaderd om samen te werken.

In nauw overleg tussen provincies, het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de gemeenten is een separaat voorstel, voor de periode 2019-2020, ontwikkeld voor de coördinatie en borging van de siteholdertaken. De diverse taken worden door de Coördinator Werelderfgoed uitgevoerd. Dit voorstel is inmiddels door de betrokken partijen geaccordeerd.

Bijlage V bevat een overzicht van hoe de verschillende programma's en projecten zich verhouden tot de doelstellingen van de Strategie Duurzaam Toerisme.

Siteholderschap

Het ministerie van LNV is formeel siteholder van UNESCO, waaruit een aantal activiteiten voortvloeit. LNV is het focal point vanuit Nederland voor het Common Wadden Sea Secretariat (CWSS) en is vanuit die hoedanigheid aanspreekpunt voor trilaterale uitvoeringszaken en voor het logobeheer van Werelderfgoed Waddenzee. Ook is LNV verantwoordelijk voor de uitvoering van de trilaterale Strategie Duurzaam Toerisme en de Nederlandse inbreng en borging bij nieuwe trilaterale projecten. Daarnaast heeft LNV zitting in de Stichting Werelderfgoed Nederland zowel bestuurlijk als in de werkgroep Communicatie en Marketing om het belang van het Werelderfgoed Waddenzee als enige natuurlijke erfgoedsite in Nederland goed te positioneren. Tenslotte bewaakt LNV de kwaliteit van de educatie en communicatie over het Werelderfgoed Waddenzee in algemene zin via trilaterale afstemming. Deze taken sluiten aan, en zijn randvoorwaardelijk, voor het slagen van het Programma Versterken Waddenzee Werelderfgoed. De coördinator

Werelderfgoed voert een deel van deze taken uit voor het ministerie.

Prowad Link
Dit is een Interreg VB project dat getrokken wordt door het CWSS in Wilhelmshaven. Vanuit Nederland zijn het ministerie van LNV, de provincie Fryslân en de University campus Friesland partner. De Waddenacademie en de gemeente Ameland zijn subpartner. Andere partners komen uit Duitsland, Denemarken, Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk. De doelen van het project zijn:

- het verbeteren van de toegang van ondernemers tot een sterk natuurmerk (in ons geval Waddenzee Werelderfgoed);
- vergroten van de duurzaamheid bij het midden- en kleinbedrijf in de regio;
- in cocreatie samen met ondernemers en kennisinstellingen het op de markt brengen van nieuwe, innovatieve producten .

Het project loopt van september 2018 tot september 2021. Voor Nederland is, naast de ontwikkeling van nieuwe producten, het opzetten- en uitvoeren van een partnerschapsmodel met ondernemers, natuurorganisaties en Waddenzee Werelderfgoed één van de belangrijkste beoogde resultaten van het project. Deze doelstellingen sluiten nauw aan bij de actielijnen uit paragraaf 3.2. Met name het ontwikkelen van toeristische netwerken en de verbreding en verbetering van de kwaliteit van het aanbod kan veel baat hebben bij afstemming met dit onderdeel.

Waddenagenda 2.0
Het EU project Waddenagenda is in 2018 afgerond. Dit project heeft de afgelopen jaren middelen beschikbaar gemaakt voor de uitvoering van de Strategie Duurzaam Toerisme in Nederland (Friesland en Groningen) en Duitsland. Het richt zich met name op routeontwikkeling, marketing en communicatie. Inmiddels is Waddenagenda 2.0 van start gegaan waarin namens Nederland Marketing Groningen en Merk Fryslân partner zijn. Naast marketingactiviteiten zijn er ook activiteiten die meer op versterken zijn gericht, deze moeten worden afgestemd met de andere initiatieven.

Programma Naar een Rijke Waddenzee (PRW)
Het PRW heeft de afgelopen jaren een belangrijke rol vervult bij het faciliteren en het aanjagen van projecten in relatie tot de Strategie Duurzaam Toerisme door het beschikbaar stellen van capaciteit en middelen. Voor de periode 2019-2022 richt PRW zich niet op toerisme maar meer op het uitdagen en aanjagen van (publieke) partijen om de kernwaarden van het Werelderfgoed Waddenzee, zowel nationaal als trilateraal te versterken. De opdrachtgevers van PRW; het Rijk, de waddenprovincies, natuurorganisaties en gebruikers van het Wad hebben PRW gevraagd complementair middels vier rollen; uitdagen, aanjagen, ontwikkelen en verbinden, transities in gang te zetten naar natuurverbetering en naar een duurzaam economisch medegebruik. Voor het Programma Versterken is de inzet van PRW op de volgende thema's relevant:

- Trilateraal Programma Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied
- Versterken landschappelijke kwaliteit
- Zonering en ontwikkeling waardenset duurzaam toerisme
- Duurzaam handelen: het goede voorbeeld geven
- Verkenning en pilots verduurzaming Waddenzeehavens

Mooiste natuurgebied
In 2016 is de Waddenzee verkozen tot mooiste natuurgebied van Nederland. De samenwerking tussen de partijen (nationale parken, natuurorganisaties, Waddenzee Werelderfgoed en marketingorganisaties) is de daarna voortgezet met uitvoering van projecten voor marketing, zonering en gastheerschap. Deze projecten lopen door tot in 2019, de uitkomsten vormen de basis voor nieuwe projecten onder het Programma Versterken.

Programma Vermarkten
Het programma vermarkten heeft een belangrijke rol in de branding van Waddenzee Werelderfgoed. Daarnaast werkt het programma bottom-up door bij bewoners en ondernemers kennis en interesse voor het Werelderfgoed te kweken. Hierin zit een belangrijke samenhang met het Programma Versterken, Prowad-link en het siteholderschap van LNV.

Andere majeure opgaven IKW
Het Programma Versterken heeft ook relaties met andere opgaven uit het Investeringskader Waddengebied. De opgave vitale kust en afsluitdijk investeert bijvoorbeeld ook in de toeristische infrastructuur. De opgave eilanden op eigen kracht is erg belangrijk bij het verduurzamen van de gehele toeristische sector op de eilanden. De opgave Waddenzee investeert in een robuuste natuur waar bezoekers van kunnen genieten. De opgave Eems-Dollardgebied in balans draagt bij aan de verduurzaming van de regio en investeert ook in toeristische voorzieningen.

4. Organisatie

Zoals gesteld is het Programma Versterken opgesteld vanuit een integrale benadering waarbij het projecten en initiatieven Waddenbreed en inhoudelijk met elkaar verbindt en zorgt voor een duidelijke ontwikkelrichting. Door samen te werken worden projecten effectiever en kwalitatief sterker en worden de schaarse middelen en capaciteit afgestemd en daarmee efficiënter ingezet. Samen zorgen we voor een duurzame ontwikkeling van wereldklasse in het waddengebied.

4.1. Afstemming en coördinatie

Het programma Versterken geeft invulling aan de ambities van het IKW. Hierbij is sprake van een sterke samenhang met diverse lopende projecten en initiatieven in het gebied (zie paragraaf 3.5). Bij een aantal van de projecten zijn de provincies inhoudelijk en financieel betrokken maar het betreft ook initiatieven van onze partners, zoals andere overheden, partnerorganisaties en ondernemers. Vanuit alle betrokkenen is er grote behoefte om vanuit een integrale benadering initiatieven inhoudelijk op elkaar af te stemmen en synergie te creeren zonder direct bevoegdheden en middelen te moeten bundelen. Het programma Versterken, kan alleen succesvol worden uitgevoerd als er nauw wordt samengewerkt en goed wordt afgestemd met onze partners (zie bijlage II. Inzet Opgaveteam).

Het Opgaveteam Werelderfgoed heeft als taak het programmamanagement vanuit het IKW en het aanjagen, ontwikkelen en begeleiden van nieuwe initiatieven. Er is geconstateerd dat waddenbrede organisaties vrijwel ontbreken, de ontwikkelkracht van de relevante organisaties vaak beperkt is en natuurlijke trekkers schaars zijn. Het Programma Versterken is erop gericht in deze leemten te voorzien zodat de doelstellingen van het IKW kunnen worden gerealiseerd.

Werken van onderop staat centraal in het programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee. Initiatiefnemers, zoals ondernemers en maatschappelijke organisaties, zullen optimaal betrokken worden om de gestelde doelen te realiseren.

Het opgaveteam Werelderfgoed neemt geen projecten over van initiatiefnemers en voert zelf geen projecten uit. Het stimuleert initiatiefnemers projecten en deelprogramma's te ontwikkelen die bijdragen aan de ambities en doelen van het Programma Versterken. Om belangenconflicten te voorkomen vervult het opgaveteam bij het ontwikkelen van projecten een ondersteunende rol. Bij het bepalen van de optimale omvang van initiatieven spelen organisatorische, financiële en inhoudelijke beheersbaarheid van de projecten door de betrokken organisaties een belangrijke rol.

Het Opgaveteam stuurt op een Waddenbrede versterking en fungeert hierbij als kristallisatiepunt. Samen met de coördinator Werelderfgoed worden vergelijkbare initiatieven met elkaar in contact gebracht om maximale synergie te realiseren. Projecten en deelprogramma's die in potentie kunnen bijdragen aan het realiseren van de doelen van het Programma Versterken, maar nog niet aan de criteria voldoen, kunnen ondersteuning krijgen om het plan verder te ontwikkelen. Dit kunnen initiatieven zijn die inhoudelijk voldoen aan de criteria en van waarde zijn voor het completeren van het aanbod, maar die bijvoorbeeld nog onvoldoende omvang hebben of te lokaal gericht zijn. Deze inzet is erop gericht zo snel mogelijk tot uitvoerbare initiatieven te komen. Om invulling te kunnen geven aan de projectontwikkeling is, naast de inzet van het opgaveteam, extra ondersteuning nodig.

De ondersteuning van het opgaveteam kan bestaan uit:

- het samenbrengen van initiatieven die gezamenlijk voldoende kwaliteit, capaciteit en meerwaarde hebben om opgenomen te worden in het Programma Versterken
- het leggen van verbanden met overkoepelende projecten om zo een initiatief te versterken (bijv. ProWad-link)
- het Opgaveteam kan zorgen voor extra expertise om een initiatief inhoudelijk te versterken of te verbreden.

Naast het ondersteunen van initiatieven vanuit de regio kan het opgaveteam ook zelf nieuwe projecten initiëren. Waar het Opgaveteam Werelderfgoed constateert dat er regionaal gaten vallen of gewenste initiatieven ontbreken, bijvoorbeeld vanuit het oogpunt van de beleefbaarheid of de gewenste kwaliteitsverbetering van het gastheerschap, kan het§ stakeholders activeren een initiatief te ontplooien. De eerste twee jaar brengt het Opgaveteam Werelderfgoed, ook in overleg met het Programma Vermarkten, in beeld waar het aanbod hiaten kent die het realiseren van de ambities van beide programma's in de weg staan. Samen met de regioaanjagers, VVV's en maatschappelijke organi-

saties zorgt het Opgaveteam Werelderfgoed ervoor dat ideeën tot wasdom worden gebracht die deze hiaten invullen en zoekt hier de geschikte partners bij. Het gaat dan om financieren, trekken en meewerken.

Het opgaveteam Werelderfgoed streeft naar een open relatie met de initiatiefnemer(s), ook als het project in uitvoering is. Zo wordt optimaal invulling gegeven aan samenwerking en de inzet van expertise en blijft het mogelijk goede verbindingen te maken met nieuwe initiatieven. De initiatiefnemer blijft echter altijd verantwoordelijk voor het project, zowel inhoudelijk als wat de financiële verantwoording betreft.

4.2 Governance

Het programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee wordt uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Stuurgroep Waddenprovincies. Het Opgaveteam Werelderfgoed is verantwoordelijk voor de uitvoering van het Programma Versterken. Het bestaat uit vertegenwoordigers van de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen en van het Waddenfonds. De kerntaak van het Opgaveteam Werelderfgoed is ervoor zorg te dragen dat er voldoende goede initiatieven komen om de doelen van het programma te realiseren. Het opgaveteam wordt geadviseerd door de coördinator Werelderfgoed en de programmamanager Vermarkten namens de 3 marketingorganisaties.

Het opgaveteam Werelderfgoed informeert de Stuurgroep Waddenprovincies over de voortgang van het Programma Versterken en Vermarkten. Projectvoorstellen worden aan de Stuurgroep voorgelegd die bepaalt of een project voldoet aan de eisen van het Investeringskader Waddengebied.
Het Opgaveteam stuurt in overleg met de gemeentelijke samenwerkingsverbanden de Waddeneilanden en de Vereniging van Waddenzeegemeenten en het ministerie van LNV de coördinator Waddenzee Werelderfgoed aan. Elk kwartaal wordt een afstemmingoverleg georganiseerd met alle relevante partijen en initiatiefnemers.

Gezien de brede benadering van het Programma Versterken, de integraliteit tussen de verschillende initiatieven en de inzet van een gezamenlijke coördinator, zal er ook op bestuurlijk niveau afstemming dienen plaats te vinden. Dit zal georganiseerd worden rond de Stuurgroep Waddenprovincies, door de andere partijen hier ad hoc voor uit te nodigen.

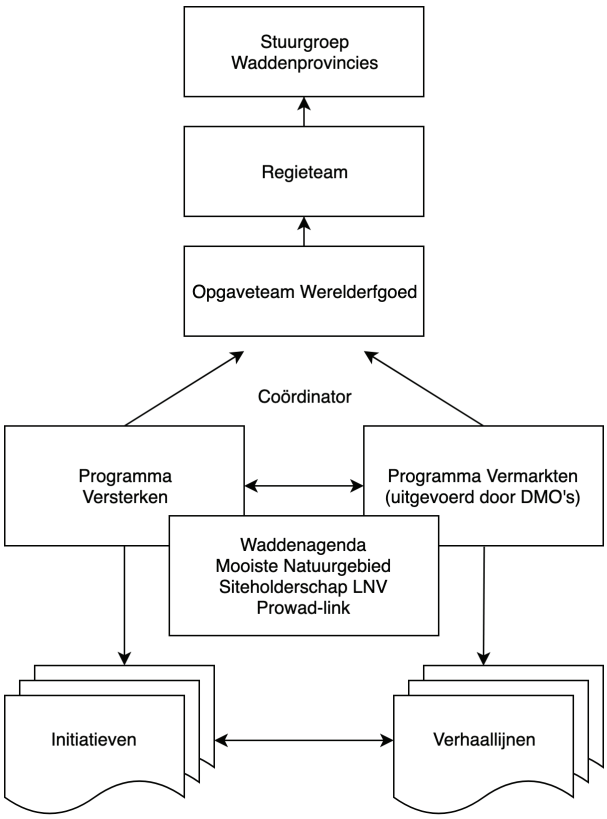

4.3 Risicoanalyse

Het aantal projecten dat samenkomt in het Programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee en de nauw verwevenheid met diverse lopende initiatieven maken het programma erg complex. De projecten binnen het programma maar ook de andere initiatieven zijn niet direct afhankelijk van elkaar waardoor de voortgang van het één niet afhankelijk is van het ander. Wel is een goede afstemming van groot belang om te voorkomen dat de projecten en programma's langs elkaar werken en/of dingen dubbel doen. Dit is niet alleen inefficient, het kan er ook toe leiden dat stakeholders in het gebied zich overvraagd voelen. De inzet van de coördinator en nauwe afstemming met het Opgaveteam Werelderfgoed moet er voor zorgen dat de veelheid aan projecten en initiatieven een kans zijn om het toerisme vanuit verschillende kanten te versterken, in plaats van een risico.

Onvoldoende kwalitatief goede initiatieven

Zoals beschreven werkt het Programma Versterken van onderop. Dat wil zeggen dat het (deels) afhankelijk is van initiatieven uit het gebied. Dat brengt het risico met zich mee dat het aanbod van initiatieven onvoldoende is – in kwantiteit of kwaliteit – om de overkoepelende doelen te realiseren. Gezien de initiatiefnemers die zich nu al hebben gemeld en de projecten en programma's in ontwikkeling is dit risico kwantitatief gezien beperkt. Er zal echter nog moeten blijken of de initiatieven ook kwalitatief goed genoeg zijn en of ze voldoende gebiedsdekkend zijn. Het Opgaveteam zal dus ook voldoende capaciteit en middelen moeten hebben om initiatieven te ondersteunen of eigen deelprojecten te initiëren en/of uit te voeren.

Beschikbaar budget bij het Waddenfonds en de provincies

De initiatieven die nodig zijn om het toeristisch product voldoende te verbeteren vragen aanzienlijke investeringen. Denk bijvoorbeeld aan infrastructurele projecten. Om succesvol te zijn en de ambitie van het Programma te realiseren moet een minimum aantal projecten en programma's kunnen worden uitgevoerd. Het aanbod dient waddenbreed over de hele linie voldoende kwaliteit te hebben om het waddengebied als geheel tot een aantrekkelijke bestemming te maken. Veel van initiatieven zijn afhankelijk van een bijdrage van het Waddenfonds en de waddenprovincies. Er dient derhalve voldoende budget voor het Programma Versterken beschikbaar te zijn. Als het budget niet toereikend is, zullen de doelen worden bijgesteld. Dit wil zeggen dat de opgave uit het Investeringskader niet of niet volledig kan worden gerealiseerd.

Lange financieringstermijn

In het verlengde van het de omvang van de reservering, is ook de duur van het programma en het veilig stellen van de financiering gedurende de gehele looptijd een risico. Omdat initiatieven pas worden gehonoreerd wanneer zij een dekkende begroting hebben, vormt dit geen direct risico voor de financiers of de individuele initiatieven, wel kunnen resultaten van initiatieven tegenvallen wanneer bijvoorbeeld geplande ontwikkelingen in de omgeving of vervolgprojecten binnen bredere deelprogramma's niet meer kunnen worden gerealiseerd.

Beheerautoriteit

Momenteel wordt gewerkt aan invulling van de Beheerautoriteit Waddengebied. Het is nog niet duidelijk wanneer deze operationeel is. Verder is de rol met betrekking tot Werelderfgoed is nog niet bekend. Dit zal gevolgen kunnen hebben voor de afspraken met LNV over de inzet van de gezamenlijke coördinator. Afspraken met LNV worden daarom gemaakt met de bepaling dat we de organisatie en financiering opnieuw bekijken op basis van de nieuwe situatie.

5. Begroting

De begroting bestaat uit de kosten voor het projectontwikkeling en de financiering van de projecten

Voor het programma Versterken gaan we op dit moment uit van een totaal projectvolume van circa € 25 miljoen. Op het moment is al een aantal initiatieven bekend die een bijdrage kunnen leveren aan de doelen van het Programma Versterken. Deze hebben een omvang van circa € 7,5 miljoen. De onderstaande lijst is indicatief en een momentopname. Er is nog geen duidelijkheid over indieners, financiering e.d.

Educatieprogramma	2019	350.000
Gastronomie Waddenland	2019	500.000
Sense of Place	2019	1.000.000
Noordelijke Lustwarande	2020	100.000
Beleving Dark Sky Waddengebied	2020	500.000
Ontwikkeling routenetwerk	2020	1.500.000
Terpen- en Wierdenland	2020	1.500.000
Programma duurzame ondernemers (trilateraal)	2020	100.000
Middag Humsterland	2021	100.000
Verbeteren bereikbaarheid	2021	1.000.000
Duurzame jachthavens	2021	1.000.000
Totaal		**7.650.000**

Bijlage I: Kaart waddengebied

Bijlage II: Relevante organisaties

Belangrijk voor het succes van het programma Versterken Werelderfgoed Waddenzee is dat het kan rekenen op draagvlak in het hele waddengebied. Om dit te borgen zal het opgaveteam regelmatig overleg voeren met een breed scala van betrokken organisaties zoals:

- gemeenten
- Ministerie LNV
- Programma naar een Rijke Waddenzee
- VVV's Waddeneilanden
- Toerisme Waddenland
- Marketing Oldambt
- Top van Groningen
- Bestemming Noardwest Fryslân
- Stichting Regio Marketing Toerisme
- Noord Oost Friesland
- Holland boven Amsterdam
- Merk Fryslân
- Marketing Groningen
- Waddenvereniging
- ANWB
- RECRON/HISWA
- MKB Noord
- Nationale parken
- Staatsbosbeheer
- Natuurmonumenten
- Stichting Waddencentra
- It Fryske Gea
- Het Groninger Landschap
- Landschapsbeheer Groningen
- Landschapsbeheer Friesland
- Landschap Noord-Holland
- Stichting Feel the Night
- Verbond Watersport Waddenzee
- Sense of Place
- Oude Groninger Kerken
- Stenden
- Alde Fryske Tsjerken
- Doarpswurk
- Groninger Dorpen

Bijlage III: Initiatieven in ontwikkeling

Onderstaand overzicht van initiatieven is een momentopname en nog indicatief. Na vaststelling van het programma Versterken zal in overleg met initiatiefnemers en andere betrokkenen de projectbeschrijving verder worden uitgewerkt.

Ook zal dan het traject voor de ontwikkeling van uitvoeringsgerede projecten worden bepaald.
Bij elk initiatief is aangegeven aan welke actielijn het bijdraagt.

Educatieprogramma
In het waddengebied worden diverse cursussen gegeven over waddennatuur en gastheerschap voor onder meer werelderfgoedgidsen, wadloopgidsen en vogelwachters. Een voorbeeld is de cursus 'Wat is Wad' die geschikt is voor een brede doelgroep. Deelnemers mogen zich na deelname aan de twee modules 'waddenambassadeur' noemen. Het aanbod is momenteel versnipperd en onsamenhangend. Het Educatieprogramma is gericht op het tot stand brengen van een samenhangend Waddencursusprogramma waarin de Werelderfgoedstatus van de Waddenzee optimaal is verankerd. Hierbij zal nauw worden samengewerkt met de Internationale Wadden Sea School (IWSS)

Actielijnen: gastheerschap

Gastronomie Waddengebied
Project gericht op het verder ontwikkelen van alle facetten van de gastronomie in het waddengebied. Hoewel er meer en streekproducten worden aangeboden is nog veel ruimte voor groei, uitbreiding van het aantal producten, gebruik van de producten in de horeca en het beter benutten van de kracht van de keurmerken. Het programma moet leiden tot meer omzet, meer producten, grotere participatie ondernemers en een betere beleving van de waddengastronomie door de bezoekers.

Actielijnen: sleutelervaringen, stimuleren jonge ondernemers

Sense of Place
Sense of Place is een programma dat op markante locaties in het waddengebied opvallende kunstwerken, installaties, landart e.d. realiseert om het verhaal van het gebied te duiden. Deze objecten fungeren als magneten en zorgen voor het vergroten van de aantrekkelijkheid van het gebied. In het verlengde hiervan zullen als spin-off in de omgeving satellieten ontstaan. Er is een groot aantal ideeën, de realisatie blijft echter achter bij de verwachtingen. In eerste instantie is het doel de realisering van een aantal objecten verspreid over de drie provincies.

Actielijnen: beleefpunten, sleutelervaringen, nieuw aanbod

Noordelijke lustwarande
De landgoederen in de Binnenduinrand in Noord-Holland, de stinsen in Friesland en de borgen in Groningen vormen samen de noordelijke Lustwarande. Een groen netwerk dat overigens doorloopt in Duitsland. Deze buitenplaatsen hebben vroeger een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van het noordelijke kustgebied en vormen daarmee een zowel historisch als landschappelijk aantrekkelijk onderdeel van het waddengebied. Dit is een project met grote potentie echter de partijen die hierbij een rol zouden moeten spelen zijn er nog niet bij betrokken. Doel is te komen tot een samenhangend netwerk, goed toegankelijk en vermarktbaar.

Actielijnen: routes, nieuw aanbod

Beleving Dark sky Waddengebied
Het project Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied is gestart met een convenant dat door ruim 40 partijen is ondertekend. Inmiddels is een inventarisatie uitgevoerd van belangrijke (ongewenste) lichtbronnen in het gebied. Op grond van de afspraken in het convenant zijn afspraken gemaakt over het realiseren van een groot aantal quick-wins. De volgende stap in het project is het uitvoeren van het onderdeel 'beleving' gericht op het realiseren van locaties voor het beleven van de duisternis en sterren. Tijdens de trilaterale ministerconferentie is afgesproken de ontwikkelde aanpak ook te exporteren naar Duitsland en Denemarken.

Actielijnen: beleefpunten, sleutelervaringen, nieuw aanbod

Ontwikkeling routenetwerk
Er moet een netwerk worden opgezet om mensen in staat te stellen langs de Waddenzeekust te reizen en het gebied daadwerkelijk te beleven, met inbegrip van grensoverschrijdende fiets-, wandel- en kanoroutes e.d. die geïntegreerd kunnen worden in pakketten voor Werelderfgoedtoerisme. Routestructuren zijn een belangrijke drager om het verhaal te vertellen. Er zijn al diverse projecten in

het gebied die als voorbeeld kunnen dienen als voorbeeld om een gebiedsdekkend netwerk te realiseren. Bijvoorbeeld is Kiek over Diek (Groningen), Waddenwandelen. Het huidige intiatief van de provinciale waddenkust opgaven past hier ook goed in.

Actielijnen: routes, beleefpunten, nieuw aanbod

Terpen- en Wierdenland
De pilot Terpen- en wierdenland, een verhaal in ontwikkeling heeft aangetoond dat er in de regio en daarbuiten veel belangstelling is voor dit onderwerp. De basis van het verhaal is samengevat in een boek - Terpen- en wierdenland tweeduizend jaar dynamische ontwikkeling (E.Betten, 2018) - dat voor een heel breed publiek toegankelijk is. Dit verhaal kan nu meer kleur krijgen door er nieuwe verhalen van andere dorpen aan toe te voegen. Tegelijkertijd vindt er door de uitvoering van maatregelen een kwaliteitsslag plaats in het terpen- en wierdenland waardoor het verdwenen verleden weer zichtbaar wordt gemaakt. Zo is een stevige basis gelegd voor het toeristisch-recreatieve product van de regio. Doel van het vervolg is meer terp- en wierdedorpen de gelegenheid te geven aan het programma deel te nemen. Vanuit een toeristisch perspectief zijn beleefpunten, informatiepunten en routes kansrijk.

Actielijnen: beleefpunten, routes, gastheerschap, sleutelervaringen

Middag-Humsterland
Middag-Humsterland (Westerkwartier Groningen) is een van de best bewaard gebleven middeleeuwse cultuurlandschappen in het waddengebied. Het behoorde tot Nationale landschappen. Het Wierdenmuseum is er gevestigd in Ezinge. Een groep inwoners streeft naar het beter op de kaart zetten en het gebied verder te ontwikkelen met respect voor de waarden. Gestreefd wordt naar een duidelijke positie van Middag-Humsterland als icoon in het waddengebied. Aanpak kan dienen als voorbeeld voor andere regio's.

Actielijnen: nieuw aanbod, beleefpunten, sleutelervaringen

Verbeteren bereikbaarheid
Ontwikkelen van vervoersconcepten met OV en huur vervoer inclusief vervoer van bagage van 'huis naar huisje'. Het huidige vervoersaanbod is sterk versnipperd en niet gericht op de speerpunten in het waddengebied. Er wordt gestreefd naar een samenhangend, effectief vervoerssysteem

Actielijnen: infrastructuur, routes, beleefpunten

Duurzame jachthavens toegangspoorten Werelderfgoed
Programma gericht op:
- verduurzaming jachthavens
- jachthavens als toegangspoorten Werelderfgoed Waddenzee
- jachthavens als toegangspoorten achterland
- versterken samenwerking

Langs de vaste wal van de Waddenzee liggen zo'n 30 jachthavens samen verzorgen ze vele duizenden overnachtingen en daarmee is het een belangrijke toeristische aanbieder.

Samenhangende ontwikkeling en promotie kan zowel voor de jachthavens als de waddenregio een flinke impuls betekenen

Actielijnen: infrastructuur, gastheerschap, beleefpunten

Bijlage V: Relatie Strategie Duurzaam Toerisme en opgave Werelderfgoed

In de Strategie Duurzaam Toersime is afgesproken hoe de drie landen op een duurzame manier om willen gaan met het toerisme. Hierbij wordt gestreefd naar een optimale balans tussen natuurwaarden en de sociaal-economische ontwikkeling.

In dit overzicht wordt aangegeven hoe de verschillende (deel)programma's bijdragen aan het uitvoeren van de strategie in Nederland.

	Vermarkten	Versterken				Prowad Link	Coördinatie en siteholder
		Verbeteren kwaliteit	Ontsluiting	Verbeteren beleefbaarheid	Toeristische netwerken		
Werkterreinen							
Verbinding toerisme en natuurbescherming					X		X
Eén bestemming Waddenzee Werelderfgoed	X					X	X
Vervoer, accomodatie en gastronomie		X	X	X	X	X	
Voorlichting en educatie	X		X		X	X	X
Capaciteitsopbouw en kwaliteitsverbetering		X		X			
Strategische doelen							
Stakeholders begrijpen en waarderen de OUV** van Waddenzee Werelderfgoed	X				X	X	X
Stakeholders nemen verantwoordelijkheid voor bescherming OUV**		X	X	X	X	X	
Consistente communicatie en marketing kwaliteitsaanbod Waddenzee Werelderfgoed	X	X			X	X	X

**Outstanding Universal Values

Bron: 'Duurzaam Toerisme in de Bestemming Werelderfgoed Waddenzee', pagina 25

Bijlage VI: Werelderfgoedstatus Waddenzee

In 2009 is de Duitse en Nederlands Waddenzee uitgeroepen tot Werelderfgoed. Een predicaat waaraan de partners uit de regio hard hebben gewerkt. In 2014 werd ook het Deense Waddengebied aangewezen als Werelderfgoed. Partners in Nederland hebben de afgelopen jaren samengewerkt om de status van UNESCO Werelderfgoed meer bekendheid te geven. Dit heeft goed gewerkt en anno 2018 zijn er veel initiatieven om de status te benutten voor economische groei in het waddengebied.

Mijlpalen

- 2009 Waddenzee aangewezen tot Werelderfgoed
- 2011- 2015 Prowad project samen met Duitsland en Denemarken
- 2012 aanjager aangesteld door Ministerie LNV, 3 provincies en 17 gemeenten (eilanden en kust)
- 2015-2018 Waddenagenda, samenwerkingsproject Nederland en Nedersaksen
- 2014 vaststelling Strategie Duurzaam Toerisme Waddengebied, ondertekend door overheden, natuurorganisaties, marketingorganisaties en bedrijfsleven.
- 2016 Waddenzee aangewezen tot mooiste natuurgebied van Nederland
- 2018 marketingorganisaties krijgen opdracht de integrale vermarkting van het Nederlandse waddengebied
- 2018 goedkeuring vervolgproject Prowad-link

Het trilaterale merk Waddenzee Werelderfgoed staat voor hoge kwaliteit en integriteit. Het waarborgen daarvan is een belangrijke randvoorwaarde voor het gebruik van de UNESCO Werelderfgoedstatus.

Activiteiten in het kader van het programma vermarkten en het programma Versterken worden hierop getoetst. Belangrijke aandachtspunten zijn daarbij, duurzaamheid, één ongedeelde Waddenzee, de Uitzonderlijke Universele waarde, uniformiteit, primaat van de natuur in de Waddenzee en gepast omgaan met commerciële activiteiten.

Een belangrijke verworvenheid van de afgelopen jaren is dat de Waddenzee Werelderfgoed, hoewel het geen organisatie is, gezien wordt als één afzender. Een ondernemer of toerist maakt geen onderscheid tussen de verschillende organisaties. Die wil voor vermarkten, versterken en het siteholderschap bij één loket terecht kunnen. Zo lang er geen overkoepelende organisatie Waddenzee Werelderfgoed bestaat is het van belang dat een duidelijke afzender en aanspreekpunt gewaarborgd blijft.

In het veld is de aandacht voor Waddenzee Werelderfgoed ook toegenomen, met budgetten van verschillende partners zijn er veel dingen bereikt, een kleine greep uit de resultaten:

- Meer dan 50 gebiedsborden Waddenzee Werelderfgoed en 15 informatiezuilen geplaatst.
- Afsluitdijk Wadden Center geopend en Waddenzee Werelderfgoedcentrum Waddenzee op Lauwersoog in ontwikkeling en bestaande bezoekerscentra besteden veel aandacht aan Werelderfgoed Waddenzee.
- Gastheerschap op het Wad is via diverse projecten versterkt, zoals 'Waddenambassadeurs', opleiding werelderfgoedgidsen en 'Wad is Wad'.
- Meer aandacht voor optimaal gebruik Waddenzee door campagne 'Ik pas op het Wad' en de 'Erecode voor Wadliefhebbers'
- De geschiedenis van het terpen- en wierdenland is beter zichtbaar gemaakt met het project Terpen- en wierdenland, een verhaal in ontwikkeling.
- Groningse waddenkust dankzij Kiek over Diek beter te beleven
- De duisternis van het waddengebied is op verschillende locaties beter te beleven dankzij het programma Dark Sky Werelderfgoed Waddenzee
- Met het project 'Rust voor Vogels, Ruimte voor Mensen' zijn broed-, foerageer- en rustplekken gecreëerd voor vogels, waarbij de mogelijkheden om van vogels te genieten zonder ze te verstoren zijn verbeterd.